

Tasavvufta Semâ ile Şaman Ayininin Ritüel ve Tecrübe Açısından Mukayesesi

Comparison of Semâ in Sûfîsm and Rituals in Shamanism

Doç. Dr.

Muhammed Ali Yıldız

Bartın Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bartın, Türkiye / Bartın University, Faculty of Theology, Bartın, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-5736-955X>

ROR ID: <https://ror.org/03te4vd35>

alimyildiz@bartin.edu.tr

Emin Uykun

MEB, Kanuni Anadolu Lisesi, Bolu, Türkiye / MEB, Kanuni Anatolian High School, Bolu, Türkiye

eminuykun.eu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8252-3950>

ROR ID: <https://ror.org/00jga9g46>

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 27 Şubat / 27 February 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 24 Aralık / 24 December 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / 30 June 2025

Yayın Dönemi / Publication Period: Haziran / June

DOL: <https://doi.org/10.46231/sufiyye.1443770>

Etik Beyan

Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Muhammed Ali Yıldız - Emin Uykun).

Telif Hakkı&Lisans

Copyright&License:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

İntihal

Plagiarism:

Bu makale, Turnitin yazılımına taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Yayıncı

Publisher:

Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği / Kalem Education Culture Academy Association

Atıf / Cite as

Muhammed Ali Yıldız - Emin Uykun, "Tasavvufta Semâ ile Şaman Ayininin Ritüel ve Tecrübe Açısından Mukayesesi", *Sufiyye* 18 (Haziran / June 2025), 235-258.

Öz

Semâ, sûfinin Allah'a ulaşmasında bir yoldur. Şaman ayini ise şamanı kozmik âleme götüren aracı konumundadır. Şamanın ruhlarla kurduğu iletişimin bir nevi dışa yansımasıdır. Semâ, Allah'ın kulun kalbine yerleştirdiği mananın ortaya çıkmasıdır. Sûfî dinlediği bir nağmede, doğada olan bir seste kısacası her şeyde Allah'ı müşâhede ederek semâya ulaşabilir. Sûfî, semâ yaparken Allah'ı müşâhede eder ve semânın sonucunda mârifete ulaşır. Kalbi Allah korkusuyla titrer. İçerisinde bulunduğu bu hâl kendisini bir mertebe daha Allah'a yaklaştırır. Semâ, Allah'tan gelen bir hâldir. Semâ, sûfiyi manevi mertebelere taşıyacak araç görevindedir. Şamanın ise görevini tam olarak yerine getirebilmesi için ayin yapması gerekmektedir. Çünkü şaman, ayin yapmadan yardımcı ruhlarını çağıramaz ve esrimeye ulaşamaz. Bu çalışmada tasavvufî semâ ile Şamanizm'de ayin olgusu karşılaştırılmıştır. Sûfî ve şamanın metafizik âlem ile bağ kurma yöntemi olan sema ve ayin birbirine benzeyecek kadar şekilsel benzerliklere, birbirinden tamamen ayrılacak kadar da manevi farklılıklara sahiptir. Tasavvuf ve Şamanizm'deki derûnî ve metafizik yaşantının ortaya çıkartılması bu çalışmanın amaçları arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Şamanizm, Sûfî, Şaman, Semâ, Ayin.

Abstract

Semâ(a ceremony that involves listening to music and often includes whirling) is a way for the Sûfî to reach God. The shamanic ritual is the vehicle that takes the shaman to the cosmic realm. It is a kind of external reflection of the shaman's communication with the spirits. Semâ is the manifestation of the meaning that Allah has placed in the heart of the servant. The Sûfî can reach semâ by observing Allah in a tune he listens to, in a sound in nature, in short, in everything. The Sûfî observes Allah while performing semâ' and attains knowledge as a result of semâ'. His heart trembles with fear of Allah. This state he is in brings him one more level closer to Allah. Semâ is a state that comes from Allah. Semâ is the vehicle that will carry the Sûfî to spiritual heights. The shaman, on the other hand, must perform rituals in order to fulfill his duty. Because the shaman cannot call his helper spirits and reach ecstasy without performing rituals. In this study, the phenomenon of semâ in Sûfism and ritual in Shamanism are compared. The semâ and ayin, which are the Sûfî and shaman's methods of connecting with the metaphysical realm, have enough formal similarities to resemble each other and enough spiritual differences to be completely different from each other. Revealing the deep and metaphysical life in Sûfism and Shamanism is among the aims of this study.

Keywords: Sûfism, Shamanism, Sûfî, Shaman, semâ, ritual.

Giriş

Tasavvufta Semâ ile Şamanizm’de ayin, birbirinden bağımsız iki farklı yapı olan tasavvuf ve Şamanizm içerisinde kendi alanlarında değerlendirilmelidir. Kronolojik olarak Şamanizm’in tasavvuftan önce ortaya çıkmış olması tasavvufu özgün yapısının dışına çıkarmayacağı gibi Şamanizm’i de bütün deruni yaşantıların kaynaklığına tamamen oturtmaz. Metafizik yapıların tarihi süreç içerisinde birbirlerine etki yapması yapıları gereği muhtemeldir. Ancak her metafizik yaşantı kendi dini, inancı ve kültürü içerisinde değerlendirilmelidir. Çünkü tasavvuf, Kur’an-ı Kerim ve Hz. Muhammed’in (s.a.v.) rehberliğinde gelişim göstermiş iken Şamanizm, Gök Tanrı inancı çerçevesinde Türk kültürünün de etkisiyle gelişip şekillenmiştir.¹ Türkler, İslamiyet’ten önceki yaşantılarında Şamanizm’in mistik yaşantısının etkisinde kalmışlardır. İslamiyet sonrasında ise tasavvuf Türklerin manevi ve ahlaki yaşantılarının oluşmasında etkili olmuştur. Türklerin tarih boyunca bu iki büyük deruni yapının etkisinde kalmasında semâ ve ayin ritüellerinin yadsınamaz etkisi bulunmaktadır.

Bu çalışmada semâ ve ayin kavramları üzerinden bu iki metafizik oluşum karşılaştırılmıştır. Çünkü Türkler üzerinde bu denli etkiye sahip olan tasavvuf ve Şamanizm arasında şekilsel benzerlikler gözlemlenmektedir. Bu şekilsel benzerliklerden en önemlisi semâ ve ayindir. Şamanizm’deki dua ve ayinlerin, tasavvuftaki özellikle sesli zikirlerle şekilsel olarak benzerliği semâ ve ayini karşılaştırmamızı sağlamaktadır. Tasavvufta zikirler sesli ve sessiz olarak ikiye ayrılırken Şamanizm’de ayin sesli yapılmaktadır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında mutasavvıfların semâ hakkındaki görüşlerinden ve bu alanda hazırlanan kitap, makale ve tezlerden faydalanılmıştır. Bu çalışmanın, Temel İslam Bilimleri Bölümünün Tasavvuf Ana Bilim Dalında hazırlanmış olması açısından literatürde önemli bir boşluğun doldurulmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

1 Günnur Yücekal Arpacı, *Gök-Tanrı İnancının Bilinmeyenleri: Din ve Millet Kavramları; Akay Kine’nin Bilgileri Işığında* (İstanbul: Çatı Kitapları, 2012), 15.

1. Ritüel Olarak Semâ ve Şaman Ayini

Semâ, sûfinin dinlemiş olduğu bir ses veya musikinin etkisiyle kendinden geçerek raks etmesi anlamına gelmektedir.² Ayin ise çok genel bir kavramdır. Genellikle ayinler dinler tarihi içerisinde her dinin ve mistik yaşantının kendi inanç esasları içerisinde ritüel amacı güdülerek yapılmaktadır. Şamanizm’de ise ayin, şamanın belli amaçları yerine getirmek için tanrılara ve çeşitli yer-su ruhlarına yapmış olduğu ritüeldir.³

İlk bakışta semâ ile ayin, sûfî ve şaman tarafından yerine getirilen bir çeşit ritüeldir. Konuyu bu şekliyle ele almak çok yüzeysel kalmaktadır. Bu konuda asıl irdelenmesi gereken durum ise semâ ve ayinin metafizik manada ne kadar benzedikleri olmalıdır. Çünkü şekilsel olarak birçok ritüel birbirine benzeyebilmektedir. Belli vücut hareketleri ve çeşitli müzik aletlerinin kullanımına bakarak semâ ve şaman ayinine benzer demek sığ kalmaktadır.

Semâ, tasavvufun ilk dönemlerinden itibaren bilinmektedir. Sûfiler, semâyı farklı farklı yorumlamışlardır. Müptediler⁴ semâ yaparak bazı hallerle ulaşmak isterler fakat gösterişe düşmek endişesi de duyarlar. Gerçek sûfiler⁵ semâ yaptıklarında vecde gelirler. Arifler ise semâ esnasında kendilerinden geçerler. Semâ müminin yaratılıştan getirmiş olduğu Allah’a yakınlık duygusunun belli eğitim yoluyla ortaya çıkması sonucu sûfide gerçekleşir. Sûfî kendini tanıyarak, nefsini eğiterek ve kalbindeki Allah’a giden yolları keşfederek semâyı ulaşıp olur. Semâ Allah’tan gelmekle birlikte kişi Allah’tan gelen bu lütfu nefsiyle dinlerse kişinin zındıklaşma tehlikesi vardır.⁶ Sûfî, sülûk eğitimini bir mürşidi kamilden almazsa semâ gibi manevi tecrübelerde gösterişe düşme, kibirlenme gibi hatalara düşebilir ve bunun sonucu olarak elde ettiği mertebeyi kaybedebilir.

2 Osman Nuri Küçük, *Fihî Mâ Fih Ekseninde: Mevlâna’nın Tasavvufî Görüşleri* (Konya: Rumi Yayınları, 2006), 167.

3 Günay Tümer, “Âyin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/248-250.

4 Mübtedi, tasavvuf yoluna yeni girmiş kimseye denildiği gibi, ilk dönem sûfiler tarafından müride de mübtedi denilmiştir. Süleyman Uludağ, “Bidâyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/132.

5 Burada gerçek sûfiler denmesinin sebebi semâ ve vecd haline erişemeyen taklitçileri ve riây yaparak bu hallerin gerçek manasını kaçıranları ayırt etmek için kullanılmaktadır. Çünkü mu-tasavvıfları taklit ederek tasavvufu anlamaya çalışanlar birçok yanlış anlaşılıma sebebiyet vermektedirler.

6 Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkâmı* (İstanbul: İnkılâb ve Aka Kitabevleri, 1963), 50-51.

Gazzâlî (öl. 505/1111) semânın kalpte olanı dışarı çıkarmak⁷ ve semânın dinleten, dinleyen ve dinletme aleti olmak üzere üç rûknü olduğunu ifade etmektedir.⁸

Şamanizm’de ise ayin; insanla ile doğa, görünür âlemlerle metafizik âlem arasındaki bağı kuran, şamanın yeteneklerini gün yüzüne çıkartan, şamanın esrimeye ulaşmasını sağlayan önemli bir yere sahiptir. Şaman sergilemiş olduğu ayin ile öteki âleme geçip ruhlarla iletişim kurarak o âlemin kurallarına müdahale etmiş ve iki âlemi dengelemiş olmaktadır.⁹

Şamanın ayin esnasında yapmış olduğu birçok harekete bakıldığında ayinin unsurları olan; dans ve müziğin kullanıldığı görülmektedir. Şamanın; şiir okuması, yardımcı ruhları ve hayvanları taklit etmesi ayinin şaman anlayışı içerisinde oyun olarak nitelendirilmesini ve oyun, tiyatro gibi sanatların kökeninde Şamanizm’in olduğunu göstermektedir.¹⁰ Türkler’de şaman ayinine “göçyünne”, “peri oyun” denildiği gibi etnografik olarak ise “oyun” denilir. Şamanın düzenlemiş olduğu ayinin bütününe Türkistan’da “oyun” denilmiştir.¹¹ Tasavvufta ise semâya oyun, dans, şölen ve ayin gibi tanımlamalar yapılmaz. Örneğin Mevlevî semâsına ayin kavramını Mevlevîler değil de araştırmacılar kullanmaktadır. Çünkü semâ Mevlevîlere göre ayin değil tarikat içerisinde icra edilen bir tür zikirdir.

Ahmet Yesevî (öl. 562/1166) *Divan-ı Hikmet*’te semânın kaynağını Hz. Peygamber’in mi’râta meleklerin hızlı şekilde hareket ederek, semâ yapıp raks ettiklerini görmesine dayandırmaktadır.¹² Yesevî, Allah ile muhabbet edip sarhoş olanların açlık ve tokluk bilmeden semâ ve raks eyleyeceklerini, raks ve semâ esnasında dünyadan soyutlanacaklarını söylemektedir. Ayrıca Yesevî, dünyadan uzaklaşmadan semâ yapanların “cahil” kimseler olduğunu ifade etmektedir.¹³ Yesevilik tarikatında, semâ

7 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed El- Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’l-dîn*, çev. Mehmed A. Müftüoğlu - A. Fikri Yavuz (İstanbul: İpek Yayıncılık, 1994), 2/611.

8 Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’l-dîn*, 2/635.

9 Bayat, *Türk Şamanlığı*, 219-220.

10 Metin And, *Oyun ve Bugü: Türk Kültüründe Oyun Kavramı* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 37.

11 And, *Oyun ve Bugü*, 37.

12 Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 179; Hayati Bice, *Dîvân-ı Hikmet’te Tasavvufî Kavramlar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 179.

13 Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet’ten Seçmeler* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983), 193; Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, thk. Halil Ulusoy, ed. Mustafa Tatcı, çev. Hayati Bice (Ankara:

esnasında *Divan-ı Hikmet*'ten sözlerin okunması¹⁴ müritlerin dünyadan soyutlanmalarına yardımcı olmuştur. Yesevilikte semâ ve raksın birlikte anılması, semânin coşkun anlamının yanında kaynağını İslami unsurlardan aldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Yesevilikteki testere zikir ile şamanın ayinde icra ettiği oyun arasında şekilsel benzerlikler¹⁵ olduğu kabul edilse dahi mana açıdan farklılıklar görülmektedir. Çünkü Yesevilikte sûfî, Allah aşkı ile cehri zikir yaparken kendi iç dünyasına yolculuk yapmaktadır. Şaman ise metafizik âlemde boyutlar arası yolculuk yaparak toplumsal görevini yerine getirmektedir. Şaman ayin esnasında gaybi varlıklarla konuştuğu için ayini izleyenlere göre anlamsız birtakım sözler söylemektedir. Şamanın bu sözleri bilinçsizce söylenmiş sözler değildir, metafizik âlemdeki kötü ruhları ikna etme çabasıdır.

Şamanın ayinde yardımcıları bulunmaktadır. Bu yardımcılar müzik söyler, dua eder ve şamana göğün aşamalarını temsil eden dokuz kertikli ağacı hazırlar. Şaman bu kertikler üzerinde raks ederek ruhani açıdan göğe yükseldiğini izleyicilere davranışlarıyla ve sözleriyle ifade eder. Şaman ayininin bir kuralı bulunmamakta, gelişi güzel yapılmaktadır.¹⁶ Ayin esnasındaki oyun ve müzik, şamanın ruhlarla iletişim kurmasını kolaylaştıran aracı unsurdur.¹⁷ Şaman, ayinde oyun sergilemeyi eğitim esnasında usta şamandan¹⁸ öğrenir.¹⁹ Örneğin, Tuva şamanlarında her şaman kendine ait oyunu, şiiri ve tefi çalma şeklini usta öğreticiden öğrenir. Usta öğretici kendi bildiklerini dikte etmek yerine adayın kendisine ait bir oyunu olmasını ister. Bu da Tuva şamanlarının çok çeşitli olmasını sağlamaktadır.²⁰

Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2016), 192-194; Adiya Okassova, *Ahmet Yesevi'nin Hikmetlerinde Tasavvuf Mertebeleri* (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 27-28.

14 Alexander Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, çev. İhsan Durdu (İstanbul: Ufuk Yayınları, 2011), 253; Muhammet Atasever, "Yesevî'de Bel Bağlamak", *Asia Minor Studies* 11/1 (Ocak 2023), 3.

15 Bu şekilsel benzerliklerden maksat cehri zikir ile şamanın ayinde sesli olarak anlamsız sözler söyleyip oyun sergilemesidir.

16 Yusuf Ziya Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014), 78.

17 Bayat, *Türk Şamanlığı*, 30.

18 Usta şaman, şamanlık eğitiminin bütün detaylarını seçilmiş kimseye anlatan manevi lider. Usta şaman genellikle ölmüş ata ruhlarıdır.

19 Bayat, *Türk Şamanlığı*, 89.

20 Janyl Myrza Bapaeva, *Tuva Kamlarının Alkışları (İnceleme - Metin - Aktarma)* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 25-26.

Ahmed Yesevî'de olduğu gibi Mevlâna (öl. 672/1273) da semâ ve raksı birlikte kullanır. Mevlâna, genelde semâyı ilahi aşk bağlamında ele alır. *Dîvân-ı Kebîr*'de dünya varlığına dalmış sarhoşlara aslında yokluğun yazıldığını, yokluk fermanı gelen insanın raks ile bu sefere hazırlandığını söylemektedir.²¹ Ahmed Rifâî (öl. 578/1182) semânın özelliklerini sayarken; tasavvufun bir özelliği olduğunu, hakikate bu şekilde ulaştığını, kâmil mertebelere ulaşmayan salıkların semâ yapmalarının doğru olmadığını, gönül ehlinin sırrını ortaya çıkaracağını ve semâda hareketlerin cesetten değil ruhtan kaynaklı olması gerektiğinin önemini vurgulamaktadır.²²

Şaman, ayinde Şamanizm'de kutsal kabul edilen üç, yedi ve dokuz gibi sayıları da kullanarak güneşin yörüngesini temsili olarak canlandırır.²³ Benzer bir yaklaşım Mevlevilikte de görülür. Mevlevilikte beyaz giysili olan semâzenler gezegenleri; siyah giysili olan baş semazen ise güneşi temsil etmektedir. Bu durum Şamanizm ve Mevlevilik arasında benzerliklerin kurulmasına neden olmuştur. Ancak Mevlevilikte semânın Allah aşıklarının bayramı olarak tanımlanması²⁴ ve Allah aşkının sûfide ortaya çıkardığı bir hal olması benzerliğin şekilsel kaldığını göstermektedir.

Sûfiler semâyı, Allah'a olan sevgilerinin artması ve dünyadan uzaklaşmak için yapmaktadır.²⁵ Semâyı kibir ve gösterişle yapanların semâsının boş olduğu kabul edilirken, şeyhlerin semâsının boş yere yapılmadığı ve oyun olarak nitelenemeyeceği fikri sûfiler tarafından kabul görmüştür.²⁶

Semâ müminin yaratılıştan getirmiş olduğu Allah'a yakınlık duygusunun belli eğitim yoluyla ortaya çıkması sonucu sûfide gerçekleşir. Sûfi kendini tanıyarak, nefsini eğiterek ve kalbindeki Allah'a giden yolları keşfederek semâyı ulaşmış olur. Semâ Allah'tan gelmekle birlikte kişi Allah'tan gelen bu lütfu nefsiyle dinlerse kişinin zındıkleşme tehlikesi

21 Mevlânâ Celâleddîn, *Dîvân-ı Kebîr*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1957), 1/231; Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 55.

22 Hacı Hüsam İbrahim b Muhammed el-Kazeruni, *Ahmed Er-Rifai Menkıbeleri = Şifâü'l-Eskam Fi Sireti Gausi'l-Enam*, çev. Nurettin Bayburtlugil - Necdet Tosun (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004), 55; Ahmet Kaya, *1287 Tarihli Matbu "Seyyid Ahmed Er-Rifâî Menâkıbı" -Metin ve İnceleme-* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 54-55.

23 Günnur Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri: Mevlevî Usul ve Adabında Eski Türk Dini'nin İzleri* (İstanbul: Töre Yayınevi, ts.), 96.

24 Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 98.

25 Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 53.

26 Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 53-54.

vardır.²⁷ Sûfî, sülûk eğitimini bir mürşidi kamilden almazsa semâ gibi manevi tecrübelerde gösterişe düşme, kibirlenme gibi hatalara düşebilir ve bunun sonucu olarak elde ettiği mertebeyi kaybedebilir.

Sûfî semâ vasıtasıyla vecde varır ve dünyadan soyutlanır.²⁸ Kalbi ve ruhunu temizleyerek Allah'a ulaşır.²⁹ Semânın kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'in tilavetidir.³⁰ Tasavvufta semâ tamamen kul ile Allah arasındaki rabîta sonucu gerçekleşen, kaynağını Kur'ân-ı Kerîm'deki işitmek ve güzel söze uymak anlamına gelen ayetlerden alır.³¹ Sûfî, semâyâ ulaşmak için genellikle bir çaba harcamaz. Çünkü sûfî eğitim esnasında veya Allah'ın lütfu ile buna ulaştığından hayatının bütününde mârifetullahın etkisindedir. Sûfinin bir sesin veya müziğin sonrasında semâyâ ulaşması, o seste ilahi bir manaya ulaşmasındandır. Sûfî semâyâ ulaşmak için ses ve müziği aracı olarak kullanmamakta, bunlarda işittiği manadan semâyâ ulaşmaktadır.

Bütün bu izahlardan da anlaşılacağı üzere semâ, sûfîyi Allah'a yaklaştıran kalbindeki Allah sevgisini artıran, sûfîyi gaybi âlemde yolculuğa çıkartarak marifete ulaştıran ve Allah ile kulu arasında gerçekleşen bir haldir. Sûfîler semâyı, halka gizli olan manaların kendilerine açılması olarak da görmektedir. Semâda insanın manevî kalbine bir işaret vardır. Kalp, semânın ortaya çıkış yeri olarak görülür. Şaman ayininin ortaya çıkış sebeplerinde ise ruhlar ve tanrılar bulunur. Semâ içsel bir etkiyle oluşurken, şaman ayini dışsal bir etki sonucu şamana verilen bir özelliktir. Semâda olanı ortaya çıkarmak varken, şaman oyununda verileni ortaya çıkarmak vardır. Tarikatlardaki semâ uygulamalarına şekilsel olarak yani dış görünüş itibarıyla bakıldığında şaman ayinine benzetilen yönler bulunmaktadır. Örneğin, Yesevilikteki testere zikrindeki coşkun Allah aşkını görmeden sadece vecdin etkisiyle bilinçsizce yapılan davranışlar gözüyle bakılırsa şaman ayinine benzetilebilir. Şekilsel benzerliklere takılmadan

27 Gölpinarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 50-51.

28 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed El- Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, çev. A. Faruk Meyan (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1990), 335.

29 Ömer Kaçmaz, *Tacû'l-Ârifîn Seyyid Ebû'l-Vefâ'nın Tarihsel Yaşamı, Vefâlik Hareketinin (tarikatinin) Anadolu Selçuklu Devleti'nin Yıkılışında ve Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşundaki Önemi ve Ebû'l-Vefâ Menâkıb-Nâmesi'nin Edisyon-Kritik Metni* (Eskisehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 61.

30 H. Kâmil Yılmaz, "Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin 'Semâ Risâlesi'", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1986), 273.

31 *Kur'an-ı Kerim Meali*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), ez-Zümer 39/18; et-Tevbe 9/119; el-Enfal 8/23.

özü görebilmek gerekmektedir. Sûfî semâyı isteyerek yaparken şaman için ayin yapmak kötü ruhlarla irtibat kurmak içindir. Sûfî Allah aşkıyla tutuşurken şaman kötü ruhlarla metafizik boyutta savaş vermektedir.

Şamanın ayin yapmasını usta öğreticiden öğrenmesi gerekir. Eğitim almadan şamanın metafizik âleme geçip görevini yerine getirmesi imkânsızdır. Sûfî tasavvuf eğitimi alır ancak bu manevi bir eğitimidir. Sûfî eğitiminde amaç semânın yapılışını öğrenmek değil, mârifetullahı nasıl ulaşacağını öğrenmektir. Semâ, Allah'ın bir lütfu olarak oluştuğundan manevi bir haldir. Yani gelip geçici olabilir. Şaman ayini ise eğitimin sonucunda öğrenilmektedir. Şaman, ayin yapmayı öğrenip icazet aldığı anda onu unutmaması imkânsızdır.

Şamanizm'de şamanın ayin esnasında yapmış olduğu hareketler; oyun, dans ve raks gibi kavramlarla anlatılır. Örneğin Yakutlar erkek şamana “Oyun” derken kadın şamana “Udagan” derler.³² Bir diğer görüşe göre de şaman kelimesi Mançuca “zıplayan, dans eden” anlamına gelmektedir.³³ Bu isimlendirme yüzyıllarca Türkler arasında kullanılmıştır ve halen Batılıların dans dediği hareketlere Anadolu'da oyun denilmektedir. Şamanizm'deki ayin için oyun kelimesinin kullanıldığı çok eski tarihlerle dayandığının ve halkın diline yerleştiğinin kanıtları arasında *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te oyun ile ilgili geçen kelimeler gösterilebilir. Örneğin, oyun ifadesi için geçen “bödig” kelimesi “dans; oynamak, sıçramak”³⁴ anlamlarına gelmekte olup şamanın sıra dışı hareketleri için de bu ifadenin kullanıldığı görülmektedir. Tuva³⁵ dilinde oyuncu için benzer bir şekilde “Oynakçı” kelimesi kullanılır.³⁶

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere şaman ayini ve sûfî semâsı arasındaki en temel fark kavramlara yüklenen anlamda yatmaktadır. Ayin her ne kadar Şamanizm'de ritüel olsa da genellikle bir toplum karşısında

32 İnan, *Şamanizm*, 74.

33 İnan, *Şamanizm*, 74.

34 Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lugâti't-Türk* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333/1915), 1/200; Mahmud Kâşgarlı, *Divan-ü Lugati't-Türk Tıpkıbasımı* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1941), 200; Mahmud Kâşgarlı, *Divanülûgati't-Türk*, çev. Serap Tuba Yurteser - Seçkin Erdi (Ankara: Kabcacı Yayınevi, 2005), 199.

35 Tuva, Sibirya'nın güneyinde Moğolistan sınırına yakın bir yerde bulunan Rusya'ya bağlı özerk cumhuriyettir. Detaylı bilgi için bk. Ahmet Taşağul, “Tuva”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/612-613.

36 Ekrem Arıkoğlu - Klara Kuular, *Tuva Türkçesi Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003), “oynakçı”, 84.

yapıldığından dolayı kurgulanmış bir oyunu hatırlatmaktadır. Bu durumun şamanın isimlendirilmesine dahi yansıdığı görülmektedir. Bütün bunların yanında semâ için oyun, semâ yapan kişi içinde oyuncu demek güçtür. Çünkü sûfî semâ ve zikirle bir şeyi kanıtlamayı, toplumu ikna etmeyi ve topluma gösteri sunmayı hedeflemez. Örneğin Mevlevî semazenleri toplu bir zikir icra etmekle birlikte her bir semazen dini duyguyu bireysel yaşar ve halkı yani zikri izleyenleri umursamazlar. Aynı zamanda sûfîler şamanın yaptığı gibi metafizik alemdeki tecrübelerini diğer insanlara göstermek gibi bir çaba içerisinde de bulunmazlar.

Şamanizm, Türk kültürüyle çok bağlantılı olduğundan halkın mistik yaşantısında kendisine yer bulabilmiştir. Şaman ayinleri toplumun mistik yaşamını etkilemiş, çocuk oyunlarından düğünlerde yapılan eğlencelere kadar sirayet etmiştir. Semâ ise kültürün üzerinde daha deruni bir anlayış oluşturduğundan her kesimden, milletten insan kendisine bu manevi iklimde yer bulabilmiştir. Bu anlamda semânın şaman ayininden daha kapsayıcı olduğu görülmektedir. Tasavvufun bütün toplumların kültürlerini kendi bünyesinde barındırabilmesi tasavvufu daha evrensel kılmaktadır. Şaman ayininin kültürle iç içe geçmişliğini gösteren durumlardan biri Müslüman olan şamanlardır. İslamiyet'in güçlü etkisi sonucu Orta Asya'da İslamiyet ve onun deruni yaşantısı olan tasavvuf çok hızlı yayılmıştır. Şamanlar buna karşı çıkamamış ve İslam'ı benimsemek zorunda kalmışlardır. Şaman ayinlerine nasıl oyun denmişse İslamiyet sonrası da Müslüman halk ve Müslüman şamanlar ayine oyun demişlerdir.

Şamanizm'de olan bu tür oyunların İslamiyet sonrası tasavvufi tarikatlarda kendisine yer bulabildiği şeklinde görüşler bulunmaktadır. Yesevîlikte kadın ve erkeğin beraber zikir yapmaları, zikir esnasında Türkçe ilahilerin okunması benzerlik olarak gösterilmiştir.³⁷ Diğer taraftan şamanlar ile Türkmen sûfîlerin yapmış oldukları semâ ve ayinlerde benzerlikler olduğu ileri sürülmüştür. Filozof Wundt, Mevlevî ve Rifai zikirlerinin Sibiryâ bozkırlarında yaşayan Türk kabileleriyle benzerlikler gösterdiğini söyler.³⁸ Köprülüde Yesevî ve Nakşibendi zikirlerinin Türklere has

37 Köprülüze M. Fuad, "Türk - Moğol Şamanizminin Tasavvufi İslâm Tarikatları Üzerindeki Tesiri", çev. Ferhat Tamir, *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (1996), 1-2; Zekiye Tunç, *Şamanizm Üzerine Bir Araştırma* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 84-85.

38 Franz Babinger - Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, çev. Ragıp Hulusi (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 90.

olduğunu, bu zikirlerin Kırgız şamanlarının rakslarıyla benzerlik gösterdiğini söylemektedir.³⁹ Tasavvuf ve Şamanizm karşılaştırmalarında sadece dışsal bazı hareketlere bakılarak şekilsel benzerliklere dikkat çekilmiştir. Bundan dolayı semânın arkasında yatan büyük manevi duygu göz ardı edilmiştir. Tasavvuf ve Şamanizm arasında karşılaştırma yapılırken tasavvufun özü ve felsefesi göz ardı edilmiştir.

Şaman ayinlerine oyun denilmesi İslâmiyet sonrasında da devam etmiştir. Müslüman olan şamanların ayine oyun dediklerini şaman dualarından da anlayabiliriz. İnan'ın aktarmış olduğu Müslüman şaman dualarında oyuna İslami unsurlar da eklenmektedir:

“Sultan Satık Buğra han, sizge oyun saldı biz
Oynap oynap keling, yolda hayal bomangla!
Yolda hayal bolsangla yüzüm kara kılmanla
Yüzüm kara kıl sanglasa çingniyolarman

...

Kuran başı bismilla, yolga kirdim bismilla!
Çıktım tağlarbaşığa, yalguzkaragaykaşığa
Yalguzkaragay, yalguz kır, oyun saldı silerge
Allah-ey, eyyy! Cügaziçiğe pir bolgan
Hazreti Ruşen paygamber, bir talabim silerdi”⁴⁰
Tercümesi ise:

“Sultan Satuk Buğra Han, bu oyunu (ayini) size yaptık, oynaya oynaya geliniz, yolda gecikmeyiniz! Yolda gecikerseniz yüzümü kara kılmayınız (beni utandırmayınız). Yüzümü kara kılırsanız saçlarımı yolarım

...

Kur'an'ın başı bismillâh, yola girdim bismillâh! Dağlar başına (tepesine), yalnız çam ağacının yanına çıktım, yalnız çam ağacı, yalnız kır, size ayin yaptım, Allah! Susam aya pir olmuş hazreti Ruşen Peygamber, bir istediğim sizlerden,⁴¹

Bu metinde de gözüktüğü üzere Şamanizm, Türklerin İslamiyet'e geçmeleriyle ortadan kalkmamış, uzun yıllar İslami inanç içerisinde mistik bir yaşantı olarak devam etmiştir. Özellikle şamanların Müslüman olmaları

39 Babinger - Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, 90.

40 İnan, *Şamanizm*, 121.

41 İnan, *Şamanizm*, 122.

ve Şamanizm'deki birçok unsuru İslami yaşantı içerisinde sürdürmeleri toplumun deruni yaşantısında İslami bir unsurmuş gibi devam etmiştir. Buradaki anlayışlar, toplumsal kültür ve halk sûfîzmi olarak varlığını korumuştur. Semâ ve şaman oyununu da bu benzermiş gibi görünen veya kısmen İslami, kısmen Şamanist unsurların arasında sayarak semânın Şamanizm'den kaynaklı olduğunu söylemek mümkün değildir.

2. Tasavvufta Semâ ve Şamanizm'de Bir Ritüel Olarak Şaman Ayininin Tatbiki

Semâ ve ayinin neden yapıldığına bakılacak olunursa ki bu soru aslında ritüellerin amacını ortaya çıkarmaktadır. Semânın neden yapıldığı sorusunun bizce iki cevabı bulunmaktadır. Birincisi, sûfinin mârifetullahı ulaşmak için Allah'a yapmış olduğu zikirdir. Bu çalışmada semâ yer yer zikir anlamında kullanılmaktadır. İkinci olarak ise Allah'tan birtakım manaların sûfinin kalbine ulaşması sonucu sûfinin semâyı vecdin etkisiyle yerine getirmesidir.

Şaman ayininin neden yapıldığına bakıldığında ise çok farklı nedenler ortaya çıkmaktadır. Çünkü şaman ayini tasavvufta olduğu kadar sade ve anlaşılır değildir. Öncelikle şaman, ayini tasavvufta olduğu manadaki gibi mârifetullahı ulaşmak anlamında yerine getirmez. Yani şaman, tanrıların ve ruhların sevgisini, rızasını kazanmayı hedeflemez. Daha çok onları ayinin amacına göre ikna etmeye ve onları kullanmaya çalışır. Şamanizm'deki ikna durumu tasavvufta olduğu gibi rıza kazanmak diyemeyiz çünkü aralarında farklar vardır. Tasavvuftaki rıza sevgi üzerine kuruluyken Şamanizm'deki ruhları ikna durumu korku, endişe ve tehlikelerle doludur.

Şaman ayininin yapılmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Hastaları iyileştirmek: Öncelikle şaman, şamanlığın belirtisi olan ve "şaman hastalığı" adı verilen hastalıktan metafizik boyutta rüya yoluyla ata şamanların ruhları tarafından iyileştirilir. Şaman burada insan vücudunu tanır ve icazet aldıktan sonra hastaları tedavi edebilir. Tasavvufta ise sûfinin bilinen böyle bir amacı bulunmamaktadır. Sûfinin veya tasavvuf eğitimi almamış ama bu tür insanların sıkıntılarına okuyarak veya tılsım gibi yollarla tedavi uygulayanlar bulunur. Ancak durum tasavvufun ve

sûfinin amaçları arasında değil de daha çok insanlara yardımcı olmak gibi duygularla bireysel tercihlerle yapılmaktadır. Tasavvufta özellikle okumak, tılsım gibi yöntemlerin halk sûfizmi bağlamında ele alınması gerekmektedir. Bütün bunların yanında bilimsel anlamda tedavilerle ve tıpla ilgilenen sûfiler de bulunmaktadır.

Ölen kimsenin ruhunu öbür dünyaya götürmek: Şamanizm’de ölen kimsenin ruhu öbür tarafta kaybolmasını diye şaman ona yol göstermektedir. Bazen de kötü bir insanın ruhu öbür tarafa gitmek istemez, bu dünyadan kimseleri de yanında götürmek isteyebilir; şaman ayin ile bu durumu engellemeye çalışır. Şaman bunun için yeraltı dünyasında kötü ruhlarla savaşarak ölü ruhu erliğin kapısından geçirerek içeri gönderir. Tasavvufta ise sûfinin böyle bir görevi bulunmamaktadır. Çünkü İslamiyet’te böyle bir inanç bulunmamaktadır. Allah’ın iyi kulları olarak sûfiler de ölen kimsenin arkasından dua ederler.

Kurbanı tanrı Ülgen’e sunmak ve kurban ayinini yönetmek, fal bakmak. Bütün bunların yanında insanların bütün metafizik taleplerini yerine getirmek şamanın görevidir.

Tasavvufta semânın ortaya çıkmasının iki sebebi olsa da semâ yapmanın birkaç nedeni bulunmaktadır. Semânın bazı nedenleri şu şekilde sırlanabilir:

Allah’ı zikretmek: Semâ özellikle Mevlevilerde tarikatın bir ritüeli olarak Allah’ı anmak için yapılmaktadır. Semâ türü zikir birçok tarikatta bulunmaktadır. Şaman ayini ile karıştırılan asıl yer de burasıdır. Ancak semânın diğer nedenleri de belirtildikten sonra toplu olarak karşılaştırmak daha doğru sonuç verecektir.

Semâ kavramının ortaya çıkış sebepleri ile şaman ayininin ortaya çıkış sebepleri farklıdır. Semâ Allah’a olan sevgi ve bağlılığın bir sonucu olarak Onu hatırlamak için yapılan zikir, müzik ve ilahi gibi nağmelerden oluşmuştur. Şaman ayini şamanın sergilediği, seyircilerin ise oyun olarak adlandırdığı hal ve hareketler olarak ortaya çıkmıştır. Şamana bu hareketlerinden dolayı “oyuncu” adı verilirken semâ yapan kişiye “semâcı” denmez. Tasavvufta semâ, Şamanizm’de olduğu gibi bir davranış değil, bir haldir. Semâ kavramının Allah’a gönülden inanan her insanda bulunma ihtimali varken, şaman ayini her insanda bulunmaz. Çünkü ruhlar tarafından özel olarak seçilen ve eğitilen kimseler şaman olup, şaman ayini

yapabilir. Semânın şaman ayininden daha kapsayıcı olduğu sonucuna bu doğrultuda ulaşılabilir.

Nefsi kötü huy ve düşüncelerden temizlemek: Sûfî semâ sayesinde benliğini mâsivâdan temizleyerek maddi kölelikten kurtararak manevi özgürlüğe kavuşturmaktadır.

Tasavvufi eğitimde sûfî semâ ile kalbine Allah'ın sevgisini yerleştirmek ve kalbini kötülüklerden koruyarak seyr ü sülûkünü tamamlama çabası içerisinde bulunmaktadır.

Semâ ve ayinin neden yapıldığına bakıldığında en belirgin ortak noktanın maddi âlemden soyutlanarak metafizik boyuta geçmek olduğu söylenebilir. Ancak bu benzerlik şekilden öteye geçmez. Çünkü metafizik tecrübeler ve metafizik boyuta geçmek isteme nedenleri çok farklıdır. Şamanizm'deki ayin anlayışının mitolojik nedenlerle çevrelediği göze çarpmaktadır. Bu duruma şamanın kurban ayinini yönetmesi gerektiği ve hastaları tedavi etmek için ruhlarla mücadele etmesi örnek verilebilir. Tasavvufta ise semâ yapmanın birinci nedeni mârifetullah makamına ulaşmaktır. Bundan dolayı tasavvuftaki semâ ritüeli Allah'ı zikretmek için yapıldığından mitolojik unsurların bulunduğunu söylemek güçtür.

Şamanın ayin esnasındaki vücut hareketleri ile sûfinin semâ ve zikir esnasındaki vücut hareketleri sadece şekilsel benzerlikten ibarettir. Özellikle sesli zikir ve sesli okunan ilahiler ile şamanın ayini adı verilen hareketleri ve ilahileri sesli yapması benzer olarak gösterilmektedir. Bu benzerliği aynilik çizgisinde değil de transa geçmek isteyen veya transa geçen iki deruni yaşantının dışı yansıması olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Çünkü müzik ve bazı hareketler kişinin odaklanmasına ve ruhunu kontrol etmesine yardımcı olmaktadır.

Semâ ve ayinin ne zaman yapıldığına bakılacak olunursa her ikisinde de duruma göre sabit ve sabit olmayan zaman dilimlerinin olduğu görülmektedir. Semâ yapmanın temelde bir zamanı yoktur. Sûfî Allah'tan bir mana işittiği her an semâ yapabilmekle birlikte tarikatlaşmayla birlikte tekkelerde mübarek gün ve gecelerde özel semâlar yapılmaktadır. Şamanizm'de ise şaman ayininin belli zamanda yapılanları ve ihtiyaca göre yapılanları bulunmaktadır. Belli zamanlarda yapılanlar, ilk ve sonbaharda yapılmaktadır. İhtiyaca göre yapılanların sabit bir vakitleri bulunmamaktadır. İhtiyaç ortaya çıktıkça, ihtiyaca göre yapılmaktadır. Şaman ayini bu yönüyle toplumsal görev üstlenmektedir. Sûfî semâsı ise

Şamanizm'deki gibi açık bir toplumsal görev üstlenmemektedir. Semâ dolaylı olarak toplumu manevi yönden etkileyerek tasavvuf ehlinin ahlaki ve manevi yönden örnek olmasını sağlamaktadır. Bu yönlerden dolayı semâda belli bir zaman dilimi şart olmasa da sûfîyi toplumun önünde her zaman önder kılmaktadır.

Semâ ve şaman ayininin asıl değerlendirme alanı ise bu ritüellerin ne şekilde yapıldığında yatmaktadır. Tasavvufta semâ, mutasavvıfın manevi tecrübesine ve tarikatların usullerine göre farklılık göstermektedir. Örneğin Mevlâna semâyı Allah aşkının sonucu gerçekleştiğini söylemektedir. Sûfî doğadaki bir seste, demircinin çekiç sesinde kısacası her şeyde Allah'ın sesini duyması sonucu kendinden geçerek manevi müşahedelere ulaşmaya çalışmaktadır. Semâyı zikir olarak; Kadirilerin sesli zikirinde, Mevlevilerin kendi ekseninde dönmesinde, Rifâîlerin burhanında Yeseviliğin zikri erresinde görebiliriz. Bu kadar çeşitli semâ türleri olmasına rağmen hepsinin ortak noktası semânın işlevi açısından sûfinin Allah'a ulaşmasının vasıtasıdır. Yani sûfî, semâ yapmakla manevi isteğine ulaşır. Tasavvuftaki sesli zikirler semâyı oluşturmaktadır. Yanlış anlaşılmalı sessiz zikirlerde tabi olarak doğrudur. Ancak şaman ayini ve semâ denildiğinde sesli yapılan ritüeller akla gelmektedir.

Şaman ayini de semâda olduğu gibi bir amaca hizmet etmektedir. Ancak amaçlar birbirinden farklılık oluşturmaktadır. Şaman ayininin yapılış şekli de kabileler arasında farklılıklar oluşturmaktadır ama ana düşünce benzerdir. Şamanizm'de ayin yapabilmek şamanın eğitiminde bir araç değil şamanın eğitim sonucu elde ettiği bir yetenektir.

Şaman ayininin yapılış şekli ayinin amacına göre değişmektedir. Örneğin hastaları iyileştirmek isteyen şaman davul ve ayinin etkisiyle transa geçer ve hasta olan kişinin kayıp ruhunu ikna ederek sahibine döndürerek hastayı iyileştirir. Şamanizm'de ayinde metafizik boyuta geçtiğinde insanlarca anlamsız ama ruhlarca anlamlı birtakım cümleler kurar. Yine şaman tanrı Ülgen'e sunulan kurbanın ruhunu öbür dünyaya götürmek ve sahip olduğu yere teslim etmek için ayin düzenler.

Semâ ve şaman ayininin sonunda ne olduğunun belirlenmesi bu ritüellerin benzer ve farklı yönlerini açığa çıkarmaktadır. Sûfî semâ sonucu vecd, keramet, şathiye ve nihai amaç olan mârifetullah gibi tecrübeleri yaşamaktadır. Şaman ise ayin sonucu esrime, keramet, metafizik âlemde

seyahat, ruhlarla irtibat, hastaları iyileştirmek, fal bakmak ve gelecek hakkında bilgi vermek gibi amaçlara ulaşmaktadır.

Sûfînin semâ ile elde ettiği hallerden birisi vecd'tir. Çünkü sûfî Allah'ı zikretmenin sonucu olarak kalbinde gerçekleşen manevi halin sonucu kendinden geçerek birtakım kontrolsüz hareketler yapabilmektedir. Sûfînin bu hali müşahede makamına ulaştığını göstermektedir. Bu yönüyle tasavvufta semâ sonucu vecde ulaşmak bir tür manevi mükafattır. Nitekim Gazzâlî de vecdi semânın meyvesi olarak nitelemektedir.⁴² Sûfînin semâ sonucu aşırı birtakım hareketler etmesi ise genellikle raks ve şathiye olarak tarif edilebilir. Sûfînin vecd hali kendi halinde birtakım bilinçsizlik haliyken bu durumun biraz ileri boyutu olan raks ve şathiye gibi haller tasavvufta istenmeyen bir durumdur. Çünkü sûfîlerin çoğunluğuna göre sûfî semâ ve zikirde şeriate uymayan birtakım hareketlerin bulunmasını onaylamazlar. Tarikatlar içerisinde bazı müritlerin semâda aşırı gitmeleri sonucu istenmeyen vecd halleri görülebilmektedir. Bu durum tasavvuf açısından kabul edilmese de her dönemde ortaya çıkmaktadır.

Şamanizm'de ise şamanın ayin esnasındaki kendinden geçişi olan esrime şekilsel olarak tasavvuftaki vecde, özellikle de raks ve şathiyelere benzemektedir. Sûfînin zikir yaparken kendi ekseninde dönmesi, başını sağa sola çevirmesi, el ve kollarıyla sesli zikirde ritim tutması, birtakım müzik aletlerinin kullanılması gibi durumlar benzemektedir.

Semâ ve ayinde birbirine benzeyen diğer önemli durum ise kerametlerdir. Tasavvufta kerametler sûfînin semâ sonucu veya semâ olmadan gerçekleştirildikleri olağanüstülüklerdir. Genellikle gelecek hakkındaki öngörüler, kimsenin bilmediği gizli bilgileri bilmek, hasta bir insana dua ederek veya okuyarak iyileştirmek gibi durumların yanında ateşte yanmamak, kılıç gibi kesici aletlerin bedenine bir zarar verememesi gibi durumlarda keramet kapsamında sayılmaktadır. Tasavvuftaki bu tür kerametlerin çoğunluğu şamanlar tarafından da yerine getirilmektedir. Şamanlar da ayin esnasında esrimeye ulaştıklarında gaybî konuları bilebilmekte ve doğa olaylarına karşı olağanüstülükler sergileyebilmektedirler. Bu durum aslında insanın mistik enerjisinin gücüyle de ilgilidir. Çünkü insan belli bir mistik eğitimden geçtikten sonra normalde yapamayacağı olağanüstülükler yapabilmektedir. Günümüzde de bütün mistik akımlarda buna

42 Gazzâlî, *İhyâü ulûmî'd-dîn*, 2/613.

benzer tecrübeler aktarılmaktadır. Bundan dolayı bu tür kerametlerin tasavvuf ve Şamanizm arasında benzerlik göstermesi iki yapının değil de insanın metafizik boyutu ve metafizik eğitimiyle ilgilidir. İslamiyet içerisinde hem mutasavvıflar hem de diğer alimler gayri müslimlerden bu tür kerametler gösterenleri inkâr etmemişlerdir. İnsanın fıtratında eğitim yoluyla bu tür kerametlere ulaşmak vardır.

Tasavvufu bu tür kerametler istenen, hedeflenen bir durum değildir. Mutasavvıflar müritlerinden bu tür kerametler gösterdiklerinde gizlemelelerini istemektedir. Tasavvufi eğitim açısından müridin keramet göstermesi belli bir olgunluğa ulaştığını gösterir ama nihai sonuç değildir. Mürşit müride bu kerametlere aldırış etmeden seyr ü sülûküne devam etmesi gerektiğini, bunun onun için imtihan olduğunu, hedefinin mârifetullah olduğunu hatırlatır. Şamanizm’de ise şaman ayinde bu tür kerametleri şamanlığının kanıtı olarak sunmaktadır. Halkı ikna etmek, kendi gücünü izleyicilere ve ruhlara göstermek için bu tür kerametler sergiler.

Tasavvuf ve Şamanizm’de keramet ve vecd gibi hallerin ortaya çıkış metotları da farklıdır. Tasavvufu kerametler elde edilmek için uğraşılmaz ancak sûfî tasavvufi eğitim esnasında nefsi mertebeleri geçerken manevi yükselişinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Sûfî halvet, riyazet, zikir, semâ ve Allah aşkı sonucu keramet göstermektedir. Şamanizm’de ise şaman ayininde kerametler göstermesi ayinin ayrılmaz bir parçasıdır. Şaman esrime sonucunda şamanlığını kanıtlamak ve ruhları ikna etmek için davul gibi çalgı aletleri ve bazı şiirlerle keramet sergileyebilecek esrime durumuna ulaşabilmektedir. Görüldüğü üzere sûfî ve şamanın keramet elde ediş metotları birbirinden farklılık göstermektedir.

Semâ ve ayin sonucu birbirine benzeyen diğer durumlardan olan hastaları iyileştirmek ve gaybı bilmek konusuna bakıldığında ise mahiyetlerinin aslında benzemediği görülecektir. Tasavvufu sûfinin böyle bir amacı bulunmamaktadır. Sûfî eğitimi sonucu gaybî bazı bilgileri elde edebilmektedir. Hastaları iyileştirmek ile semâ arasında ise doğrudan bir bağlantı yoktur. Dolaylı olarak semâ sonucu mârifetullaha ulaşan sûfî Kur’ân-ı Kerim ayetlerinden ve dua ederek Allah’tan şifa dilemekte, şifayı Allah vermektedir. Sûfî hastaları doğrudan iyileştirmemektedir. Şamanizm’de ise şaman sırf hastaları iyileştirmek ve gaybi bilgiyi elde etmek için ayin düzenler. Yani hastaları iyileştirmek ve gaybi bilgi semânın doğrudan amacını oluşturmazken şaman ayininin doğrudan amacını oluşturur.

Semâ ve ayin sonucu gerçekleşen bu tür hallere ve olağanüstülüklerle dıştan bir gözle bakarak bu iki yapının unsurlarını aynı görmek hatalı olacaktır. Semâ ve şaman ayinini benzer kılan ve dışarıdan bakıldığında benzer gibi gözükerek karşılaştırmaya esas kılacak durum ise kerametler ve bazı sûfilere özenen müritlerin yanlış tutumlarıdır. Aslında şaman ayini ve sûfî semâsının temel problemi tasavvufun ilk dönemlerinden itibaren tasavvuf içerisindeki taklitçi müritler sorunundan kaynaklanmaktadır. Bu müritler özellikle vecde aşırıya gittiklerinden bu sorun ortaya çıkmaktadır. Normalde sûfinin semâ sonucu vecde ulaşması gerekirken bazı müritler şamanların yaptığı gibi vecdi zikrin parçası haline getirerek semâsız vecde ulaşmaya çalışırlar. Yani önce vecd sonra mârifetullah elde etmeye çalışırlar. Bu da tasavvufta semâ örneklerinde istenmeyen hallerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Şamanlar, esrimeye ulaşmak için oyun adı verilen hareketler yapmaktadırlar. Yani şamanlar da bu ikinci tür müritler gibi vecd ile esrimeye ulaşarak ayinin amacını gerçekleştirmeye çalışırlar.

Semâ ile vecd iç içedir. Şaman ayini ile semânın karşılaştırılmasına sebep olan durumlardan biri vecd halinde ortaya çıkan rakslar ve söylenen şathiyelerdir. Şamanlar ayin sonrasında ruhlar ile olan iletişimini ve konuşmalarını genellikle hatırlamazlar. Ruhlarla konuşurken birtakım anlamsız kelimeler söylerler. Şamanların bu anlamsız konuşmaları ile sûfilerin semâ esnasındaki şathiyeleri arasındaki ortak nokta bilinçsizlik hali ve söylenen kelimelerin ve davranışların ritüel sonrasında hatırlanmamasıdır. Ancak ayin ve semânın mahiyeti birbirinden farklıdır. Sûfinin deruni duygusuyla şamanın mistik duygusu arasında farklar bulunmaktadır. Sûfî bu duyguyu Allah ile yaşarken şaman bu duyguyu tanrılar, ruhlar ve izleyiciler arasında yaşamaktadır.

Sûfî Allah aşkının sonucu mârifetullaha ulaşip kendinden geçtiğinde naralar atıp manevi müşahedeler sonucu bazı davranışlarda bulunabilir. Şaman ise esrimeye ulaşmak için bazı ayinler sergileyerek kendisini yerlere atıp bilinçsiz davranışlarda bulunabilir. Şaman bunları müzik eşliğinde yaparak esrimeye ulaşmaya ve ruhlarla irtibat kurmaya çalışır. Şaman açısından bu ayin öncesi gösterimdir. Birde kendinden geçtikten sonra metafizik boyuttaki tecrübelerini izleyenlere aktarmak için sergilediği performans bulunmaktadır. Genellikle bu ikinci kısım bilinçli iken birinci kısım yani kendinden geçmeye çalışması bilinçsizdir. Semânın evvelinde veya ahirinde vecdin etkisiyle gerçekleşen şathiyelerden sûfî sorumlu

tutulmamıştır. Şaman, esrimede ruhlar tarafından teslim alınmak veya onları ele geçirmek için bir çaba sarf eder. Bu çaba, şaman açısından her ne kadar bir görev olsa da işkencevari zor bir görevdir. İzleyen kişiler ve şaman bundan zevk almaz. Sûfiler ise vecde ulaşmayı ve semâ yapmayı gönülden isterler. Çünkü sonucunda mârifetullah bulunmaktadır. Sûfinin isteyerek semâ yapması, vecde ulaşması ve bazen şathiyelerde bulunması korkulması gereken bir durum değilken Şamanizm’de ayin esnasında kötü ruhların etkisi ile istenmeyen durumlar ile karşılaşılabilir. Bu, şaman açısından çok istenen bir durum değildir.

Sûfilerin semânın etkisiyle gösterdikleri kerametler bulunmaktadır. Bu kerametler Allah’ın kulla bir bağı olarak kabul edilebilir. Tasavvufî kerametler istenen bir durum değildir. Hatta sûfî seyr u sülûk eğitimi boyunca bu tür kerametlere takılıp kalmamalıdır. Eğer sûfî burada kendini yeterli görüp kibre kapılırsa sûfinin bütün eğitimi boşa gidebilir. Şamanizm’de ise şaman esrime sonucu mutlaka bir olağanüstülük gösterir. Şamanın bunu göstermesi onun gerçek bir şaman olduğunun göstergesi kabul edilir. Bu; övülür, desteklenir ve teşvik edilir.

Sûfî, semâ sonunda vecde gelirse Allah ile kurulan rabitanın sonunda gerçekleşeceğinden bir şathiye⁴³ ortaya çıkması söz konusu olabilir. Çünkü sûfî gerçekten ne yaptığını bilmeyecek kadar manevi mertebelere ulaşmıştır. Tam tersi olması durumunda yani sûfî vecd yaparak semâyâ ulaşmaya çalışırsa bu sefer bilinçli olduğu halde uygunsuz hareketler yapabileceğinden bu durum tasavvufa uygun değildir. Bu hareketler de şathiye olarak isimlendirilemeyeceğinden sahtekâr konumuna düşme tehlikesi bulunmaktadır. Semâ ve şaman oyununun karıştırılmasına sebebiyet veren semâ türü vecd yoluyla semâyâ ulaşmaya çalışan kimse-lerin hal ve hareketleridir. Çünkü şaman seyircilere metafizik âlemden yaşanan tecrübeleri aktarmak için bazı hareketleri yapmak zorundadır.⁴⁴ Aksi durumda seyirci şamana inanmayabilir. Şamanın metafizik âleme geçebilmek için oyunu araç olarak kullanması ile semâyâ vecd yoluyla ulaşmaya çalışan sûfinin davranışları karışabilmektedir. Çünkü burada sûfî ve şamanın kendinden geçmeye çalışması benzer vücut hareketlerinin

43 Sûfinin cezbe halinde kendinden geçerek normal hayatta söylenmeyecek sözler söylemesi, yapılmayacak davranışları yapmasıdır.

44 Burada kastedilen şamanın oyunu performans gösterisine girdirerek izleyicilerle tek taraflı iletişim kurmasıdır. Zira şaman oyunun bütününde bilinçli olmayabilir.

ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Ama her ikisinin de ayin amacı ve ritüelleri farklıdır. Şekle takılı kalmadan manaya bakmak daha doğrudur.

Semâ anında vecdin getirmiş olduğu coşkun duygunun sonucu olarak ortaya çıkan rakslar, tarikatlar tarafından kabul edilmekte ve uygulanmaktadır. Rifâîlik tarikatının kurucusu Ahmed Rifâî, semâ ve vecdi tarikatın kandili olarak kabul etmektedir.⁴⁵ Rifâîler, tarikat zikirlerinde vecde gelerek burhan denilen olağanüstülükler sergilerler. Bunlar arasında ateşle çeşitli oyunlar oynamak, ateşte ısıtılan ve adına “gül” denilen kızgın demiri yalayarak soğutmak, vücutlarına bıçak ve şiş gibi kesici aletler sokmak örnek gösterilebilir.⁴⁶

Sonuç

Tasavvuftaki semâ ile Şamanizm’deki ayin kavramları şekilsel benzerlikler nedeniyle birbiriyile karıştırılmaktadır. Tasavvuftaki vecd ile Şamanizm’deki esrime hali birbirine yakın görülmesine rağmen kullanılan yöntem, içerik, müzik ve çalgı aletleri ile hem teknik hem de muhteva yönünden ayrılır.

Semâ ve şaman ayini arasında şekilsel bazı benzerlikler var gibi gözüktüğü de özünde ikisi farklı alanlar içerisinde şekillenmişlerdir. Tasavvuf, İslamiyet içerisinde Kur’ân-ı Kerîm rehberliğinde ve Hz. Muhammed(s.a.v.)’in sünnetine uygun ortaya çıkarken, Şamanizm Gök Tanrı inancı içerisinde Türk kültürüyle iç içe geçmişliğin sonucu ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı semâ ve şaman ayini farklılaşmaktadır.

Şamanlar ayin esnasında ruhlar ve insanlar arasında aracılık yaparlar. İnsanların taleplerini tanrılara ve ruhlara iletirler. Şamanlar ayin esnasında esrimeye ulaştıklarında ruhların isteklerini insanlara iletirler. Bu esnada şaman irtibat kurduğu ruhun ağzıyla konuşur. Yani konuşan kişi şaman değil ruhtur. Orada bulunan ruhun yakınları kimsenin bilemeyeceği sorular sorarak gerçekten konuşanın ruh olup olmadığını anlamaya çalışırlar. Tasavvufta ise Şamanizm’de olduğu gibi ruhlar ve insanlar

45 Ken’ân Rifâî, *Ebü’l-Alemeyn Seyyid Ahmed er-Rifâî* (İstanbul: Cem Yayınları, 2015), 44; Ergün Öztürk, *Ahmed Er-Rifâî ve Rifâîyye Tarikati* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 137-138.

46 Ebü’l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikan, *Vefeyatü’l-A’yan ve Enbau Ebnai’z-Zaman [mimmaSebeteBi’n-NaklEvi’s-Sema Ev Esbetehü’l-Ayan* (Beyrut: Dâru Sadır, 1978), 172; Öztürk, *Ahmed Er-Rifâî ve Rifâîyye Tarikati*, 318-319.

arasında aracılık yapma gibi bir amaç bulunmaz. Sûfî semâ esnasında bir meleğin veya gaybi varlığın yardımına ihtiyaç duymaz.

Sûfî, semâyı Allah'ın rızasını kazanmak için yapar. Sûfî ihlasla Allah'a yaklaşmak için semâda vesile arar. İnsanlara kendini beğendirmeye çalışmaz, halkı umursamaz. Yani halk için değil Allah için semâ yapar. Şaman, ayin ile halka kendini kanıtlamak zorundadır. Bundan dolayı kendini izleyicilere beğendirmeye çalışır. Aynı zamanda şaman ayini ulvi bir makama ulaşmak için yapmaz, tanrı ve ruhlara sevgi dolu bir ayin gerçekleştirir. Mutasavvıflara göre ise sûfiler semâyı Allah aşkı ve muhabbetiyle yerine getirirler. Tasavvufta gönüllülük, istek, aşk ve muhabbet söz konusudur. Bir sûfî Allah'tan korktuğu için onu zikretmez. Onun korkusundan semâya varmaz. Onu sevdiği için zikreder ve semâya varır veya Allah sevdiği kullarına bunu nasip eder. Şaman tanrıların veya ruhların sevgisinden dolayı değil bir amaç uğruna ayin düzenler. Ayrıca Şamanizm'de gaybi varlıklar ve şaman arasında sevgiye ve muhabbete dayalı bir bağ bulunmaz.

Tasavvufta semâ kulun içerisinde olanın dışı çıkmasıdır. Bundan dolayı tasavvufta semâ yapmak ayrıcalıklı bir sınıfa ait değildir. Kendi iç yolculuğunu yapıp Allah'tan gelen manayı keşfeden her sûfî semâya ulaşabilir. Şamanizm'de ise şaman ayini yapmak ancak seçilerek şaman olunmuş seçkin kimselere aittir. Yani Şamanizm'de bu yetenek dışarıdan kişiye ruhlar tarafından yüklenir.

Semâ ve şaman ayininin amaçları arasında da büyük farklılıklar bulunmaktadır. Semâ marifetullah ve muhabbet için yapılır. Şaman ayini ise hastalıklara teşhis koymak, hastalıkları tedavi etmek, ruhlarla irtibat kurmak ve kozmik âlemde seyahat edebilmek için yapılır. Tasavvufta semâ Kur'ân-ı Kerîm'in tilavetinin okunması sonucu ortaya çıkmakta olup Allah'ın hitabının işitilmesi durumudur. Şamanizm'de ayin ise şamanın esrimeye varmak için musiki ve müzik aletleri eşliğinde uyguladığı bir oyundur.

Çıkar Çatışması	Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Conflict of Interest	The authors declared that there is no conflict of interest
Finansal Destek	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir.
Grant Support	The authors declared that this study has received no financial support.
Çalışmanın Tasarlanması / Design of Study	MAY (%50), EU (%50)
Veri Toplanması / Data Acquisition	MAY (%50), EU (%50)
Veri Analizi / Data Analysis	MAY (%50), EU (%50)
Makalenin Yazımı / Writing up	MAY (%50), EU (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision	MAY (%50), EU (%50)

Kaynakça

- And, Metin. *Oyun ve Bügü: Türk Kültüründe Oyun Kavramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 3. Basım, 2012.
- Arikoğlu, Ekrem - Kuular, Klara. *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.
- Atasever, Muhammet. "Yesevî'de Bel Bağlamak". *Asia Minor Studies* 11/1 (19 Ocak 2023), 1-20.
- Babinger, Franz - Köprülü, Fuad. *Anadolu'da İslâmiyet*. çev. Ragıp Hulusi. İstanbul: İnsan Yayınları, 1. Basım, 1996.
- Bapaeva, JanylMyrza. *Tuva Kamlarının Alkışları (İnceleme - Metin - Aktarma)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Bayat, Fuzuli. *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2006.
- Bice, Hayati. *Dîvân-ı Hikmet'te Tasavvufî Kavramlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Drury, Nevill. *Shaman and the Magician: Journeys Between the Worlds*. London: Arkana, 1982.
- Drury, Nevill. *Şamanizm*. çev. Erkan Şimşek. İstanbul: Okyanus Yayıncılık, 1996.
- Eliade, Mircea. *Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*. Paris: Payot, 1951.
- Eliade, Mircea. *Şamanizm*. çev. İsmet Birkan. Ankara: İmge Kitabevi, 1. Baskı, 1999.
- Fuad, Köprülüzade M. "Türk - Moğol Şamanizminin Tasavvufî İslâm Tarikatları Üzerindeki Tesiri". çev. Ferhat Tamir. *Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (1996), 1-8.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâü Ulûmî'd-Dîn*. çev. Mehmed A. Müftüoğlu - A. Fikri Yavuz. 3 Cilt. İstanbul: İpek Yayıncılık, 1994.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *Kimyâ-yı Saâdet*. çev. A. Faruk Meyan. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1990.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*. İstanbul: İnkılâb ve Aka Kitabevleri, 1963.
- Gürsoy-Naskali, Emine vd. (ed.). *Altayca-Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1999.
- İbn Hallikan, Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed. *Vefeyatü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-zaman [mimma Sebete Bi'n-Nakl Evi's-Sema Ev Esbete hü'l-Ayan*. Beyrut: Dâru Sadır, 1978.
- Hoppal, Mihaly. *Şamanlar ve Semboller Kaya Resmi ve Göstergebilim*. çev. Fatih Sel. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Basım, 2015.
- İnan, Abdulkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 3. Basım, 1986.
- Kaçmaz, Ömer. *Tacû'l-Ârifîn Seyyid Ebû'l-Vefâ'nın Tarihsel Yaşamı, Vefâilik Hareketinin (tarikatının) Anadolu Selçuklu Devleti'nin Yıkılışında ve Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşundaki Önemi ve Ebû'l-Vefâ Menâkib-Nâmesi'nin Edisyon-Kritik Metni*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Kâşgarlı, Mahmud. *Divânülügati't-Türk*. çev. Serap Tuba Yurteser - Seçkin Erdi. Ankara: Kabalcı Yayınevi, 1. Basım, 2005.
- Kâşgarlı, Mahmud. *Divan-ü Lugati't-Türk Tıpkıbasımı*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1941.
- Kâşgarlı, Mahmud. *Divânülügati't-Türk*. 3 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmir, 1333.
- Kaya, Ahmet. *1287 Tarihli Matbu "Seyyid Ahmed Er-Rifâi Menâkibi" - Metin ve İnceleme*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

- Kazeruni, Hacı Hüsam İbrahim b. Muhammed. *Ahmed Er-Rifai Menkıbeleri = Şifai'l-Eskam Fi Sireti Gavsi'l-Enam*. çev. Nurettin Bayburtluğil - Necdet Tosun. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.
- Knysh, Alexander. *Tasavvuf Tarihi*. çev. İhsan Durdu. İstanbul: Ufuk Yayınları, 2011.
- Kur'an-ı Kerim Meali. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Kuşeyrî, Ebu'l Kasım Abdu'l Kerîm b. Havâzîn b. Abdi'l Melik b. Talhate'l. *Er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, 1966.
- Kuşeyrî, Ebu'l Kaasım Abdu'l Kerîm b. Havâzîn b. Abdi'l Melik b. Talhate'l. *Kuşeyrî Tasavvufun İlkeleri (risâle)*. çev. Tahsin Yazıcı. 2 Cilt. İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1978.
- Küçük, Osman Nuri. *Fîhi Mâ Fih Ekseninde: Mevlâna'nın Tasavvufî Görüşleri*. Konya: Rumî Yayınları, 1. Basım, 2006.
- Mevlânâ Celâleddîn. *Dîvân-ı Kebîr*. çev. Abdülbâki Gölpinarlı. 7 Cilt. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1957.
- Okassova, Adiya. *Ahmet Yesevî'nin Hikmetlerinde Tasavvuf Mertebeleri*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Öztürk, Ergün. *Ahmed Er-Rifâi ve Rifâiyye Tarikati*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Rifâî, Ken'ân. *Ebü'l-Alemeyn Seyyid Ahmed er-Rifâî*. İstanbul: Cem Yayınları, 2015.
- Taşgöl, Ahmet. “Tuva”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2/612-614. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Taşgöl, Ahmet. “Yakutlar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/295-296. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Tunç, Zekiye. *Şamanizm Üzerine Bir Araştırma*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Tümer, Günay. “Âyin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/248-250. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Bidâyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/132-133. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yesevi, Ahmed. *Divan-ı hikmet*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- Yesevî, Ahmed. *Dîvân-ı Hikmet*. ed. Mustafa Tatcı. çev. Hayati Bice. thk. Halil Ulusoy. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2016.
- Yesevi, Ahmed. *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983.
- Yılmaz, H. Kâmil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Yayınları, 10. Basım, 2004.
- Yılmaz, H. Kâmil. “Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin ‘Semâ Risâlesi’”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1986), 273-284.
- Yörükân, Yusuf Ziya. *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 5. Basım, 2014.
- Yücekal Arpacı, Günnur. *Gök-Tanrı İnancının Bilinmeyenleri: Din ve Millet Kavramları; Akay Kine'nin Bilgileri Işığında*. İstanbul: Çatı Kitapları, 1. Basım, 2012.
- Yücekal Ermetin, Günnur. *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri: Mevlevî Usul ve Adabında Eski Türk Dini'nin İzleri*. İstanbul: Töre Yayınevi, ts.

